

Murdenaabreist nimepidi

Jüri Viikberg

eesti keele instituudi vanemteadur

Selles kirjatöös tahetakse esile tuua, kuivõrd on vanad eestlased tundnud oma naabreid (olgu teises külas, vallas, kihelkonnas või kaugel), kuidas neid nimetanud või iseloomustanud. Lisatud keelenäited pärinevad eesti keele instituudi murdearhiivi kogudest ja väljendavad paikse maarahva seisukohti umbkaudu aastaist 1840–1940.

Nagu hästi teada, on „rahutuid” eestlasi jõudnud juba XVII sajandil nii Siberisse kui ka Ameerikasse, neid on meremehena seilanud Läänemeres ja kaugemal, soldatina on neid osa võtnud Vene-Türgi ja Vene-Jaapani sõjast, paljud on asunud elama maalt linna, paljud läinud iseoma maalappi otsima Venemaale. Seega ei ole eestlased üksnes kodus istunud nagu tukunuiad. Et keelematerjal pärineb eeskätt põlistelt maainimestelt, peaks siit ühtlasi ilmnema, kuidas on vanasti liikunud info – nii maale kui ka maal. Meie tagasivaate lähtekohaks võiks olla üleskirjutus Jürist: *Sellal (= XIX saj lõpul) olid se Rae ja Lagedi vahe nõnna nagu nüüd minnakse Venemoale. Siin oli kohe irmus kauge, ei tiand kiegi, kus puol se Rae ongi.*

1. Naaberrahvad

Naabermaade rahvaist on eestlased olnud paremini kursis soomlaste, venelaste ja lätlastega, vähem rootslaste, ingerlaste või liivlastega. Lätlased elasid lõunaeestlastega kaua samas Liivimaa kubermangus, mõlemate keskus oli Riia ning võtta lätlaste maad kui välismaad lõunaeestlased vist hästi ei osanudki. Meie äärealadel on elanud nii ida- kui ka läänenaabreid, tõsi, peipsivenelaste külad Ida-Eestis ja rannarootslaste omad Loode-Eestis paiknesid õige omaette. Mõisates ja linnades leidis baltisakslasi, kuid sõna *saks* väljendas valdavalt seisust – ülemat või härrat, mitte rahvust. Eesti pinnal võis veel kokku puutuda vene harjuskite ja rändkäsitöölisega, juudi rändkaupmeeste ja ringirändavate mustlastega (hobuseparistajad, ennustajad). Ainsad nn tegelikud

välismaalased (olguigi Tsaari-Venemaa piires) olid soomlased, kellega rannaeestlasi sidus sõbrakaubandus ja tihe otsesuhtlemine.

Eesti-soome suhtlemist Eestis kirjeldagu üks Lüganuse näide: *Kaks suomlast oli minu tua taga puid lõikamas. Üks päiv tuleb soomlane, küsib et anna vasta sauna menna. Mina en saand aru. Pakkun siepi, ei taha. Ütlin siis et räägi vene kieli. Ütleb siis et veinik (viht).*

Iisaku näide on eesti-vene suhtlemisest Eestis: *Kõik nied Peipsi äerised venelased, nied kiisa ja ahvena kaupmed kangutavad iesti kielt.*

Lüganuse teine näide iseloomustab kunagist vene keele tundmist: *Niine kõis õli verokka, kaivo tie oli torokka, must lehm õli korova. Sie on minu vanamori tuodud vene kiel, Pieterburist tõi.*

2. Eestlased

Murdearhiivi andmeil on *eestlane*-sõnal mitmeid eri tähendusi, vastavalt sellele, kas vaatekoht oli välismaal, saartel, Lõuna-Eestis või Liivimaa kubermangus, kas aluseks oli võetud rahvas, hõimukuuluvus, murde- või kirjakeel. Olguigi see meie üldnimetus, on *eestlaste* nimele end vastandatudki ning osutatud endast eemale, küll Kuusalust lõunasse ja Tartust põhja poole, küll Hiiust itta ning Piusast läänemale. Selle kohta on näiteid ka (näite järel on püstkirjas viidatud kihelkond, kust näide on üles kirjutatud).

Iestlased olid (Soomes) himustettud tuplie laevamiestenä Kuusalu; üks iidlased tegivad seda moisa, no ettevotja oli ikke iestlane Viru-Nigula; iestlaised, mis Tallina kubermangu all, teised olivad tartlased Vaivara; ega enne põln Eestid ega eestlasi, siis oli kõik ikke maarahvas Audru; venelased on kokkuleplikumad, aga eestlased on jonnakamad Laiuse; enämbüsi rätsepä olli eestlese Sangaste; inne oll õks maarahvass, no nakati estläsiss kutsma Rõuge; säääl (Piusast läänes) omma jo eestläste talo Setu.

Sie oli iestlane (maamurde kõneleja), ei old randlane Kuusalu; ma ole ikka vana eestlane ise (räägin murret) Kihelkonna; tüütrik opse liina keele selgess – es kõnele nigu eestläse (tartumaalased) kõneleva Nõo; estläne ütless rohilinõ a mi ütle halass Setu.

3. Maakond või muu kant

Et enamik maakonnanimesid on olnud eestlastel üldteada, on kodukohast eemal seostatud inimesi sageli vastava maakonnaga (olgugi nt Pärnu- või Võrumaa haldusalana noorukesed). Murdearhiivist võib sõeluda hulga näiteid, mis räägivad ise enda eest.

harjakad: *olen küll kuulnud arjakaid Arjumaalt Jõhvi; arjakad on Arjumaalt, Iestimaa siest Vaivara; arjakad reagivad kõige puhtamad keelt Kose; järvakad ja arjakad suavad iasti läbi Järva-Madise;*

järvakad: *Paide loadal üitsid Järvamoja mehed: alt ära arjakad, järvakad tulevad Kose; Tallinnamaa rahvast üeldi järvakad ja arjakad – need olid sõimusõnad Laiuse;*

läänlased: *läänlased on Läänemaalt Vaivara; läänlased kutsutakse lääne lullid Märjamaa; läänlased elavad seal Vigalas Kose; läänläse elävä Läänemaal Karula;*

pärnakad: *pärnakad oo Pärnumaal Martna; võib-olla et öetse pärnakad, aga kust ma vällapoolt inimeste juttu tean Audru; Pärnumaa elanikke ütakse pärnakad; mis silgud nied on, oh nied va pärnakad (st Pärnu lahest püütud) Peetri; na Pärnä rahvass, na omma Pärnemaal tullu Rõuge;*

tartlased: *Laanemõesa külasse, sinna jälle, jälle tuli terve küla enameste tartlasi täis Rakvere; vanast lännu tartliste voor siit läbi Karksi; naene üteli: ei saa tartlaste siän, piäb ärä Mulki minemä Rannu;*

virulased: *Meie olema Alu virulased, Narvas saate, akkap Tappalt pääle. Tudu kandis sääl on Viruma virulased Lüganuse; virulased, nee jälle Virumaa inimesed on Jämaja; virulased, need elavad Soome ranna ääres Tõstamaa; üits oli siin üte kõrra, si üteli, et tema om virulane Tarvastu; Virumaa om Estimaal Karula;*

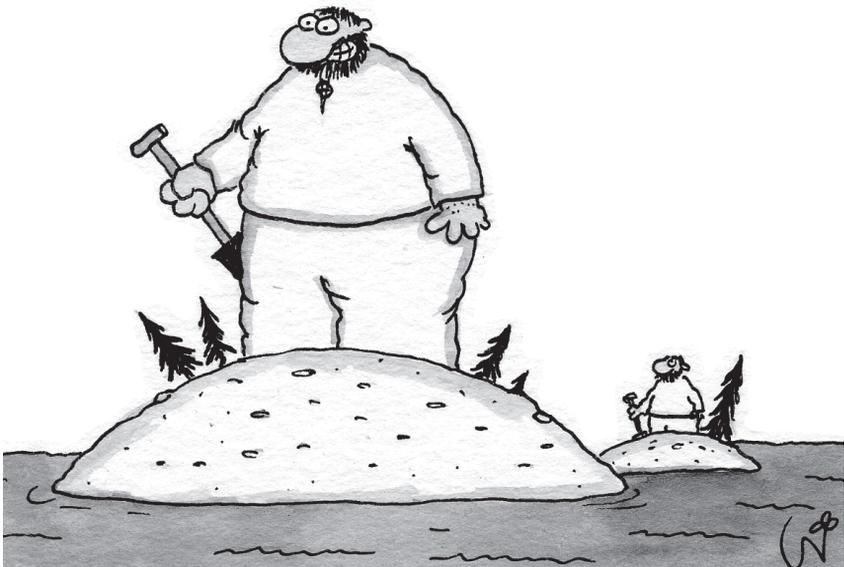
võrukesed, võrulased: *vorulaised on ka Iestimaal Viru-Nigula; võrukesed elavad siit kaugel Viru-Jaagupi; meil oli üleaedne võruklane Kodavere; võrukesed on jah (olemas) Kursi; võrglase ja tartlase ütlevad meid mulgiss Karksi; võrukösõ sõitseva müüdü, lätsivä liina (= Tartusse) Kambja; ega sa võrokõnõ olõ õi? Setu.*

Vanade maakondade kõrval on tuntust kogunud mõned teisedki „maad”, eeskätt Eesti suuremad saared Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa (hoolimata omaette Saare maakonnast) ning lõunaestlaste Mulgi- ja Setumaa. Nende alade elanike kohta on murdearhiivis (iseloomustavat) materjali omajagu.

hiidlased: *sured puu oanad (vaagnad) olid, iidlaste kääst osteti Jaani; vanal ajal linnas iidlest ööldi karpjälad Emmaste; iidlast köisid sii merd püidmas Audru; küll iidlased mõistsid ilusti kiruda Häädemeeste; sõnna on soand üks iidlane maetud Juuru; iilgab kui iidlase püksi nööp Koeru; kruavi kaevajad nied on iidlased ja suarlased Viru-Jaagupi; iidlast ja mustlast õrsitasse (õrritatakse) igal pual Iisaku; saarlese olliv suurebe mihe, iidlese olliv vähedlase Karksi;*

muhulased: *Muhu tütrikud käisid enne siin tüöl Lügenuse; ma pole mette Mohus keind Kihelkonna; enne olid muhulastel lühiksed riided Märjamaa; muhulased köisid Lihula laadalt upsa (põrsaid) ostmas, näd emisid ei pidan Hanila; Muhumaal oo riided riibulised Tori; justku Muho tüdroku sukad (kirevad) Risti; muhulasi oli ühevahe siin päilu, väga tüörikkad inimesed olid Kose; Muhu saarõ pääl eläse muhulasõ Hargla; Muhu saar ollõv mere siseh Põlva;*

mulgid: *nied olivad säälid Riinama puold inimesed, ütleme mulgid, tahivad niisuke siilku oma orjadelle Haljala; mulgid ja jäarakad oo ühed Karuse; Mulgid töivad selle moodi (vikatiga niitmise) meie muale Järva-Jaani; Villandi mulgid seie linapidamise töid ju Maarja-Magdaleena; oll üks mulgi perenane, üks mulk olli Kodavere; mulgi*

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

küll kaeva, kudass na rohkemb raha saeva Rannu; meie rahvass opseva mulkest, kudass kama tetäss Nõo;

saarlased: saarlased on änamasti puhas meremehed Kihelkonna; Leib, sool, toar oli see igapäine toit. Nüid öötakse, et tutt-nott (kartul ja soust) olla soarlase toit; saarlasele äi ole paramad paika ilmas kui see paene põllulapp ja kadakane karjamaa Pöide; kruavikaevajad nied on iidlased ja suarlased Viru-Jaagupi; saarlese ja iidlese tulev raavi kajome Karksi; saarlasõ võtiva puid juurtõka, kaalseva vällä Kambja;

setud: ükskõrd Petseri setu lähnud sinna oma tõkati ja kausi kuurmaga Palamuse; setukõsõl jumalakojo nukan Nõo; seto iks kävevä, mõnikõrd tõiva kallo, tõonekõrd kausse Võnnu; arjuksõ ja setuksõ käävä angõldõn (kaubeldes, kaubitsedes), rõõvast ja mis na möövä Hargla; seto kiä kaubaga kääve Vastseliina; harokõsõ (harjuskid) olliva Vene-maalt, seto kävevä potte ja kaussõga Räpina.

4. Mees

Kui maakonna abil määratlemine tundus natuke ebamääraselt avar, või kui otse teada taheti, mis kandi mehi keegi on, siis võis tutvustamine olla ka täpsem: vastav kohanimi + mees-sõna (kunagise inime-ne-tähenduse meenutusena):

no üks Tammistu mies, sie oli ottand siis kodunt ka nuat ja kahv-lit kaasa; no Konnu (Kõnnu) mihed nähned sedä Kuusalu; sie aasta oli palju (kalu), kui Mustve mehed käisivad; Alutaguse rahvas on Alutaguse mehed Viru-Nigula; Mustjala mihed on änamast keik tõrva ja lubja põletajad. Oli Vöhma-Järise mihi näha, siis oli oort (otsekohe) ka tõrva aisu tunda Kaarma; ühe Saaremaa mehel kadund obu ee Emmaste; ükskõrd läksime, Lehula mees tuli vastu, andis tere Hanila; Ruila valla mehi üiti jälle krunnsabad Hageri; Aruküla mies läind puuvargalle Jüri; üks Järva mies või sie ranna mies oli, [---] nisukene nalja lora mies oli Kuusalu; üks Äiama mies käis Paides viiskadega Paide; aga Villandi miis tulnud, sulane miis ja ostnud koha ära Maarja-Magdaleena; Avinurme mehe müüsiv puu nõusid Paistu.

5. Hüüdnimed

Kui teisi päris hästi tunti, võisid pärisnimede kõrval hõlpsasti kasutusele tulla ka hüüdnimed, olgu humoristlikud või halvustavad. Need on lähtunud mingist tähelepanu äratanud joonest (välimuses, keeles,

omadustes), mida hakati matkima või kujundlikult võimendama. Näiteks:

Mustjala naised olid vanast karpjalad. Mustjalgas olid ennemini naistel kõrgete korkidega kingad Karja; enne ante ikka kasunimed (hüüdnimed); Suure valdas üite heilutajad, nemad öhkavad väga, kui reekivad (h-d sõna algul) Pühalepa; Rõdali kihelkond pidid albid olema (et ei käinud pasteldega) Ridala; vorsta üitasse siin aeskamehed ja Aeska mehi üitasse jälle vorstid Martna; junlasi oo metu seltsi: paejunlased, mis sii oo (= Mihklis), ehtjunlased – tõstlased, punn junlased – Selise ja Audru, koltse lõugega junlased – seal Soeba pool Mihkli; Lohu valla mehi üiti kollavennad, Tohisoo mehi üiti varesteks ja Pahklas olid kastivallamehed Hageri; Elmen olli kamamulgi, Villändin ubamulgi Helme; Hellenurme edevä (kutsuti sealseid inimesi, sest nad kogusid raha) Rõngu.

Kolga rannakülade elanike kohta liikus rahvasuus isegi – alliteratsiooni alusel – väike naljasalmike (jutustanud Miina Lambot, sündinud 1868).

*Kiiu-Aabla kilgutimmed, Kolga-Aabla kolgutimmed,
Liesi lieme lakkekuerad, Tammistu tagaragarad,
Juminda jubijäneksed, Tappullahe laelukarvad,
Virve vaadivitsutajad, Pedaspäsed pergulised,
tulid tiele taplemaie, kirves kilkus vüö vahella.*

Väike näitestik hüüdnimesid:

aganapersed 'põllumeeste pilkenimi rannakülades' (Jõelähtme)
haha särgi mehe 'Haanja mehed' (Põlva)
ahjupealsed 'Annikvere küla elanikud' (Haljala)
hapupiimalehkrid 'Pühalepa valla elanikud' (Pühalepa)
harakad 'Hara küla elanikud' (Kuusalu, Koeru)
ehthiidlane 'Suuremõisa valla või Kärdla elanik' (Mustjala, Pühalepa)
heilutajad 'Suurevalla inimeste hüüdnimi Hiiu maal' (Pühalepa)
emased 'Emmaste valla elanikud' (Pühalepa)
ipõkõnõ 'Mõniste inimene' (Urvaste, Rõuge)
kamamulgi 'Helme elanikud' (Helme)
kanepikõsõ 'Kanepi elanikud' (Kanepi)
karilane, karjakas, karjalane 'Karja kihelkonna elanik' (Kihelkonna)

kivijunnakas 'Koonga valla elanik' (Tõstamaa)
mehka 'Mõniste inimene' (Rõuge)
obuhiidlane 'Kassari elanik Hiiumaal' (Emmaste)
pudivatsad 'Puhkova küla elanikud' (Vaivara)
paejunlane 'Mihkli elanik' (Mihkli)
punnjunlane 'Audru elanik' (Mihkli)
ubamulk 'Viljandi elanik' (Helme)
vandiraiujad 'Kihelkonna mehed' (Karja)
vorst 'Haeska küla elanik' (Martna)
võininäd 'Pala valla elanikud' (Kodavere)

6. Eluolu

Keelenäited peegeldavad eluolu, mida naabrite juures tähele pandi. Näiteks:

Kurdla mehed ööti ikka jõuluse õllega sui veel vikatid käiand Pöide; Lelle pool pidi paergu (= 1945) see mood olema, kui varrule ehk pulma lähvad, siis mõni teeb munakooki, mõni tehja saia ja mehed viia liiter viina. Kaius seda moodi enam põle Juuru; Lagedi vald oli selle juures kange kuulus, et kõige rohkem sial tansiti Jüri; Lagedi rahvas tegid tüöd (mihkclipäeval), kiskusid koala (kaalikaid), aga Rae rahvas ei teind kedagi, nii suur püha oli Jüri; Ennemast üeldi: soab kõhe aru, et ta on Kärasist. Kärasi tüdrikud on kõrge ristluitega Torma; rõõva olli Tarvastun seantse sama ku Olstren või Pastun, aga rätteil olli vahe küll Paistu.

Tähelepanekud puudutasid ka keelt. Nagu murdekeele üleskirjutused osutavad, peeti loomulikuks, et *igess küläss on ise viis ja igel talul on oma taba* (Kuusalu) või et *egän talun esi taar, egän vallan esi kõne* Halliste. Kuid naabrite keelt osati tähele panna ning oma keelepruugiga võrreldes seda iseloomustada. Näiteks:

Mis vanemad Kaberneme inimesed räägivad, on ikke nisukene jönn taga (sõnal). *Kohe saab aru kohe, et on Kaberneme inimene* Kuusalu; [Viru-]Nigula rahvas, *sie on kovera kielega* Vaivara; *muhulased oo nõnna järsu jutuga* Muhu; *meitel oerdi, Aeskas jälle üterdes* (oherdi nimetus) Ridala; *See riakis seda va Võru murakud. Õkva ja prõlla, mis sial olivad, aluskuube ütles pronts ja Laiuse; Olstre ja Tarvastu om kõru, aga Tarvastun olli tõist muudu keelemurre* Paistu; *küll om veidre sii mulgi kiil, ütlevä nänn ja ätt, aga meie ütleme memm ja taat* Nõo.

Eriti hästi jäid meelde muidugi juhud, kui tekkis mingi arusaamatus, kui näiteks mujal tähendas sõna midagi muud kui kodus: *Esimese ilmasõa aeg olin Tartumaal. Peremiis ütles tütrele: tuu võõralle ubinid ka. Mia mõtlesin, et mis ma nende karduladega tegema akkan. Mia ei täädnud, mis sii ubin on Viljandi.*

Lõpetuseks

Eesti vanarahvas on oma naabruskonna inimesi päris hästi silmas pidanud ja tähele pannud. Teiste juures märgati nende välimust, omadusi, kombeid ja ka keelekasutust. Peeti loomulikuks, et iga pool on oma, teistest mõnevõrra erinev. Sellest omast peeti kinni, sest see oli kõige parem ja kõige ilusam: *ia on sie minu kiele murre, sedä ullemb neie oma* Lüganuse; *sii Varbla kiil oo sii kõige puhtam ja selgem iisti kiil* Varbla.

Soovitusi edasilugemiseks

F. Oinas, Naabrid ja naaberrahvad kõnekäändude kõverpeeglis. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund, 1962, lk 61–70.

M.-A. Rimmel, Viru mees viljapulli, Harju mees aganapulli. Piirkondlike suhete kajastumisest eesti rahvapärimuses. – Mäetagused nr 21. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 2003, lk 141–192. Sama Internetis, vt <http://www.folklore.ee/tagused/nr21/remmel.pdf>.

J. Viikberg, Omad ja võõrad murdearhiivi vaatevinklist. – Eestlane ja tema maa. Koostanud ja toimetanud A. Jürgenson. *Scripta ethnologica* 4. Ajaloo Instituut. Tallinn, 2000, lk 186–196.